

A SZKEPTIKUS KARINTHY*

Nem lenne könnyű feladat összegyűjteni azokat a jelzőket és minősítéseket, amelyekkel a kritika és az irodalomtörténet illetve Karinthy Frigyes az elmúlt félszázadban. Neveztek nevető bölcsnek, muzsikáló matematikusnak, sziporkázó dialektikusnak; moralistának és cinikusnak, racionalistának és misztikusnak, relativistának és dogmatikusnak, zseninek és sarlatánnak. A sor hosszan folytatható.

Neveztek szkeptikusnak is, többen, többféle értelemben. Könczöl Csaba szerint például éppen a szkepszis és a hit paradox ellentéte, állandó, egyidejű jelenléte Karinthy gondolkodásának és művészetének meghatározó jegye: „Stílusá, formaszervező elvé inkarnálódott magatartása, a *szkepszis* azon közlésmód összes lehetősége iránt, amelyre másfelől a legteljesebb erkölcsi komolysággal, hittel és pátozzsal fölesküdtött.”¹

Ungvári Tamás szűkebb értelemben használja a kifejezést: ő a húszas éveket tekinti Karinthy szkeptikus korszakának, amikor is „a dolgok viszonylagosságának átélése egy újfajta szkepticizmushoz vezetete el” az író, amely „lehetőséget adott arra, hogy minden létező fogalmat megkérdőjelezen és a feje tetejére állítson”.² Ezt az – Ungvári szavával élve – „depresszív” pályaszakaszt váltja majd föl a harmincas évek megújulása: a fasizmus elleni morális tiltakozás pátozza söpri el a rezignációt.

Az említett időszakra, a húszas évekre esik Karinthy egyik legvitatottabb vállalkozása, a Nagy Enciklopédia terve. Szélsőséges nézetek ütköznek egymással e kérdés körül a szakirodalomban, és végeredményben még az sem ítéhető meg teljes bizonyossággal, mennyire vette komolyan az Enciklopédiát maga az író. Az összefoglaló mű, a nagy szintézis – mint ismeretes – nem született meg. A húszas évek második felének Karinthy-publicisztikájában megformálódó írói magatartás, az évtized közepétől sorjázó „címszavakban” tárgyiasuló gondolkodásmód és eszmeiség azonban markáns tendenciákat mutat: az írások sorában többé-kevésbé koherens fogalom- és eszmerendszer kristályosodik ki. A szkeptikus Karinthy portréjának árnyaltabb megrajzolásához e tendenciák nyomán juthatunk el.

Az Enciklopédia-terv közvetlen előzménye az írónak a húszas évek első felében kibontakozó szemléleti-világnézeti, illetve írói, sőt, részben magánéleti válsága. Az előbbi háttérben a relativizálódás érzékelésének a korban általános jelensége mellett Karinthy természettudományos világképének elbizonytalanodása, a freudi lélektan és a pozitívista természettudomány világmagyarázatával szemben kibontakozó elégedetlensége rejlik. Ez természetesen nem egyedülálló jelenség ez idő tájt: Karinthy válságtudatában lényegében azok a tendenciák jelennek meg, amelyek a Monarchia széthullásának időszakában e történeti táj íróinak, gondolkodóinak világképét és életérzését általában meghatározzák. A „valóságvesztésre”, az „önazonosság viszonylagosságára és a valóság látszólagosságára”, az „én és a világ egységének megszűnésére” adott válaszok, az ezekkel szemben kialakított írói-emberi magatartásformák széles skálán mozognak. Hofmannsthal kísérlete az „én” és a világ egyesítésére a machiánus ismeretelmélet alapján, Rilke befelé fordulása, Kafka kiútatlansága, Hasek humora egy-egy jellegzetes választípust, egy-egy jellegzetes magatartásformát képvisel,³ de éppígy említhetünk Kosztolányi morális individualizmusát vagy a korai Babits klasszika- és a kései Babits egyetemességkultuszát. Úgy véljük, Karinthy Enciklopédia-terve is egy lehetséges válasz: a világnézeti válság *eredménye*, s egyben annak *meghaladására tett kísérlet*.

*A Karinthy Frigyes emlékülésen 1988. május 17-én elhangzott előadás átdolgozott szövege.

¹KÖNCZÖL Csaba, *A mutáló Karinthy*. Könyvvilág, 1978. 8. sz.

²UNGVÁRI Tamás, *Karinthy Frigyes pályája*. Látóhatár. 1965. 362–370.

³Az említett szerzők kapcsán a problémáról lásd HANÁK Péter, *Viszonylagosság és látszólagosság a századforduló Monarchiájában* (Világosság, 1979. 4. sz.), A. JANIK–S. TOULMIN, *Wittgenstein's Vienna* (New York, 1973.) és MÁTRAI László, *Alapját vesztett feléptmény* (Bp. 1976.) című írásait.

Írói válságában – egyéb okok mellett – fontos tényező volt a rákényszerített clown-szereppel szemben kibontakozó ellenérzése. Közismert, mennyire zavarta, bántotta a róla kialakult kép. Új írói magatartást, új *image*-t próbál kialakítani. A húszas évek közepe táján formálja meg az összekuszálódott fogalmak zürzavarában rendet teremtő enciklopédista, az ésszerűtlen világban a rációt képviselő bölcselő, a lényegyet, az abszolút igazságot kutató, mindent újra elölről végiggondoló filozófus szerepét.

Valószínűleg az sem véletlen, hogy Karinthy épp az enciklopédiában talált írói terveinek, érdeklődésének és alkotásának, illetve újonnan kialakított írói magatartásának megfelelő *formát*. Ebben vélhetően ugyanis feloldhatónak azt az ellentmondást, amely a nagy összefoglaló mű megírására irányuló vágyai és a rövid formához való vonzódása között feszült. Az enciklopédia – per definitionem – magában foglalja e kettősséget: nagy formátumú szintézis, amely rövid, tematikai szempontból egymástól független címszavakból épül föl. Abody Bélához hasonlóan, aki a Karinthy által dédelgetett filozófus-szerepben öngazoló munkahipotézist lát,⁴ úgy véljük, hogy az Enciklopédia-terv e szerephipotézisnek, valamint az ebből következő, az előbbieken körvonalazott írói magatartásnak teremt megfelelő keretet.

Az új írói-gondolkodói attitűd azonban csak *módszertani* szempontból nevezhető szkeptikusnak, s csak annyiban, amennyiben célját, a jelenségek mögött „másképpen” létező lényeg megjelését a valóság kritikai analízise, a mindent megkérdőjelező kételkedés útját véli elérhetőnek. Mindezt azért kell hangsúlyoznunk, mert – mint látni fogjuk – a harmincas évek elején a *módszertani szkepszist* átfogó *szemléleti szkepticizmus* váltja majd föl: erre az időszakra Karinthy a valóság tudományos-racionális megismerésének *lehetőségét és értelmét* egyaránt kétségbe vonja. A szóban forgó pályaszakasz – amelyet enciklopédikus korszaknak nevezhetünk – így két, egymástól élesen elkülönülő etapra bomlik. A húszas évek második felének fogalommeghatározásaiban és elmélkedéseiben⁵ megnyilvánuló világkép a harmincas évek elejére fokozatosan elbizonytalanodik; az építkező szakaszt a kételkedő tétlenség, majd a rezignált visszahúzódság váltja föl. A gondolatépítmény csonka marad. Az újból kibontakozó szemléleti-világéletei válság az enciklopédikus program korábban deklarált értékeinek megkérdőjelezéséhez, majd feladásához vezet. A fogalomtisztázás tervét ismeretelméleti szkepszis, a racionalizmust metafizikus – olykor platonista – szemlélet, az aufklérista magatartást a szellem valóságfeltáró és világmegváltó hatalmáról való lemondás váltja föl. Ez a folyamat *tendenciaszerűen* 1930 második felétől bontakozik ki – noha *jelei* már korábban felbukkannak –, és körülbelül három évvel később zárul le.

Ellentmondásnak tűnhet, hogy a szemléleti szkepticizmus eluralkodása és a fasizmus elleni elkötelezett tiltakozás egyidőben, egymással párhuzamosan válik a Karinthy-publicisztika domináns jegyévé. Valójában a két tendencia között lényeges összefüggést kell látnunk. Hátterükben a racionalizmus válságának, a gondolat, a szellem devalválódásának, az intellektuális-gondolkodói attitűd hitelvesztésének érzékelése húzódik meg; a liberalizmus kudarcának felismerése mind a szellem, mind a politika küzdőterein. A kor irracionalista eszmeáramlatainak közgondolkodást meghatározó és politikai programokban is megnyilvánuló előretörése vezet Karinthy-nál az egyik oldalon világnézetileg elbizonytalanodáshoz, a másikon a politikai elkötelezettség fölerősödéséhez.

A gondolat és a szellem válsága a húszas-harmincas évek fordulóján amúgy is „divatos” téma filozófiában, irodalomban, publicisztikában egyaránt. A húszas évek elején kibontakozó krizeológia a filozófiából indult hódító útjára, de a következő évtized elejére – többek között a gazdasági válság hatására – a közgondolkodást széles körben meghatározó irányzattá terebélyesedett, s a filozófusok nehezen olvasható köteteiből a közember mindennapos olvasmányáivá lépett elő a napilapok hasábjain.

⁴ ABODY Béla, *Töredékek Karinthy Frigyesről*. Négy Évszak, 1979. 9–11. sz.

⁵ A tervezett enciklopédia gerincét a Pesti Naplóban – többnyire vasárnaponként – megjelent írások alkotják, de nem hagyhatók figyelmen kívül az ez idő tájt megjelent kisebb tanulmányok, esszék sem (A Toll, Nyugat). A szóban forgó cikkek egy részét Karinthy kötetben is kiadta: „*Ki kérdezett?...*” (Címszavak a Nagy Enciklopédiához). Bp. 1926.; *Minden másképpen van* (Ötvenkét vasárnap). Bp. 1929.

A krizeológia „szekularizálódásának”⁶ e korszakában a filozófia művelői mellett írók, költők egész sora szólott hozzá a szellem és a gondolkodás, a kultúra és az európai civilizáció válságának kérdésköréhez: Angliában – többek között – Shaw, Wells és Chesterton, Franciaországban Valéry, Maurois és Romain Rolland, Magyarországon Zilahy Lajos, Babits és Karinthy. Eszme-történeti áramlatról – sőt: divatáramlatról – van tehát szó, ami tagadhatatlanul nagy hatással volt Karinthy harmincas évekbeli művészetére és publicisztikájára, annál is inkább, mivel kénytelen volt felismerni benne a saját írói programját, racionalista aufklériszmust is veszélyeztető tendenciákat.⁷

A szellem válságának, leértékelődésének *okait* kutatva Karinthy a harmincas évek elején három jelenségsoportha hívja föl a figyelmet. Az egyik – már 1928-ban felbukkanó – elképzelés szerint a szellem „népszerűtlenségének” oka a gyakorlattól, a társadalmi praxistól és a politika világától való elszigeteltsége. „A gondolat azért haldoklik ebben a világban – olvashatjuk a *Van-e túlvilági élet* című esszéjében –, azért nem gondolkodnak az emberek, mert ma nem érdemes gondolkodni, mert a gondolat eredményét nem lehet úgyse *valóra váltani*, nem lehet következményeit levonni, *nem lehet élni a gondolat szerint*, nem lehet, egyszerűen azért, mert a világot nem a gondolat kormányozza, hanem egészen másvalami – vagy inkább semmi se kormányozza, alakul magától, indulatok és vágyak viharában.” Az 1930-as *Népszerűtlen gondolat* című írás konklúziója szerint a gondolkodás a társadalmi és politikai érvényesülésben használhatatlan fegyver, „az intelligencia, a műveltség és megértés” inkább akadálya, mintsem előmozdítója a karriernak. A dilettantizmus uralkodik a társadalmi élet minden területén, így a művészetben, az irodalomban is, „sikere *csak* a dilettánsoknak van már – írja máshol –, (...) nem is illik már érteni ahhoz, amivel foglalkozunk. Érteni hozzá: smokkság, professzorság, pedantéria. Ellenben nem érteni: zsenialitás, fiatalos erő, „intenzív” frissége az érintetlen öserőnek” (*Szakértelem*, 1930.).

Felfogásának frappáns összefoglalása egy 1932-es *kroki*: *Az én tanrendem*. Az „életre nevelő” tantervjavaslat tantárgyai kizárólag olyan ismereteket tartalmaznak, amelyek az érvényesülésben felhasználhatók: mennyiségtanból kamatos kamat számítása, fizikából gáztörvények, azaz: gázszámla letagadása stb. Az írás zárata a következő: „**JRÁS-OLVASÁS**. A végére hagytam, mint esetleg fölöslegeset. Leghelyesebb volna törölni a tantervből (...). Gyakorlati haszna minimális lévén, nem is erőltetném. Tapasztalatból beszélek.”

Míg a gondolat válságának egyik oka az író szerint gazdasági-szociológiai természetű, a másikban inkább politikai-ideológiai folyamatok játszanak szerepet. A kor uralkodó politikai rendszerei – Karinthy felfogásában a diktatúrák – ugyanis egyrészt nem gondolkodó, hanem végrehajtó apparátusok és engedelmeskedő tömeget igényelnek, másrészt e rendszerek ideológiájának lényege – s itt elsősorban a nemzeti szocializmus hitleri rendszeréről van szó – maga az irracionális. Az 1931-től sorjázó és 1933-tól felszaporodó írások hosszú sorából emeljünk ki kettőt. Az egyik a Gottfried Benn *Der Neue Staat und die Intellektuellen* című könyve kapcsán született szarkasztikus hangú pamflet, amelyben az író röviden ismerteti az „Új Vallás Üdvösségébe vezető tanok” lényegét, majd ünnepélyesen „csafakozik” az új vallás hirdetőinek táborába:

„Vele együtt hiszem és vallom, hogy az egyéni Értelem, Belátás és Megismerés, a régi, individuális korszak szemléletének szentháromsága, elavult, téves és hibás módszer, s általa nem jutunk el az igazsághoz.

Vele együtt hiszem és vallom, hogy az egyénnek nem szabad spekulálni és kritizálni, hanem vakon engedelmeskednie kell ama csalhatatlan Belátásnak és Kara tnak, ami t kiválasztott inkarnációja, a Vezér képvisel.” (*Egy pogány lélek megtérése*, 1934.)

A másik írás – *Autodafé*, DO. X. *Nirvána* – a Németországban diadalútját járó ideológia irracionálisáról, ennek filozófiai, filozófiatörténeti háttéréről szóló elmélkedés: „... a Rajnán innen e pillanatban nem a „tisza ész kritikája” s a *kategorikus imperatívusz* irányítja az értelem dolgát: fejük felett

⁶ Vö.: HAMVAS Béla, *A világválság*. Bp. 1983. 80.

⁷ Bár a legtöbb esetben feltehetően nem beszélhetünk közvetlen hatásról, feltűnő egybecsengések fedezhetők fel Karinthy és az említett áramlathoz sorolható szerzők – elsősorban Ortega y Gasset – egyes gondolatait, megfogalmazásait között.

nem a Kant „csillagos eget” feszül, s pusztá véletlen, hogy a königsbergi bölcset nem szerepel az autodafén. *A Schopenhauer és főként a Nietzsche Németországa ez*, a csillagos eget a fantazmáknak és hóbortoknak ama wagneri ködgomolya oltotta ki, ami e két mániákus „stílművész” lázálmaiból füstölgött elő a múlt század derekán.”

Karinthy világosan látja, hogy a fasizmus előretörésével az irracionális kap egyre nagyobb teret mind a politikában, mind a köz tudatban, közgondolkodásban. Ugyanakkor az is világos számára, hogy mindezt nem csupán a tömeget manipuláló diktatúrák és diktátorok felelősek, hanem a manipulálható, saját akaratáról és az önálló gondolkodásról önként lemondó *römg* is. Már 1930-ban felháborodottan ír a németországi választások eredményéről, arról, hogy „a nép érett megfontolással arra az eredményre jutott, hogy a nép képtelen és alkalmatlan lévén érett megfontolásra, sokkal jobb, ha egy diktátor gondolkodik helyette a teendőkről”. (*Népszerűtlen gondolat*) 1933-ban pedig így elmélkedik Thomas Mann és Hitler németországbeli „népszerűségéről”:

„Vesd össze Thomas Mann nemrég megjelent pásztorlevelét, a most diadalmaskodó hitlerizmus ellen, azzal a részegen tomboló lelkesedéssel, amivel a német ifjuság nagy része Hitler, a *személyhez kötött* hatalom (elavult szóval: zsarnokság) tipikus képviselőjéért rajong. Az egyik csupa okosság, logika, a fehéren izzó értelem heve; a másik csupa lobogás, füst és tűz, a képzelet lángja.” (*Rajongó ifjuság?*)

Többek között a manipuláció gyakorlatában is igazolódni vélhette Karinthy azt a – részben Chestertontól átvett, először még 1930-ban kifejtett – elméletét, amely a gondolkodás válságára adott magyarázatok harmadik típusának szemléleti alapját adja. Ennek lényege az, hogy a huszadik század embere visszafejődik, degenerálódik, szellemi képességei egyre alacsonyabb szinten mozognak, a kortárs generáció „meglepően és borzasztóan ostoba, műveletlen és gyengeelméjű. (...) Az értelem szava spanyolul beszél e generáció számára – a viccet szereti ez a generáció, de a szellemet utálja” (*Kialvó őrtűzek*).

Az értelmetlen és céltalan cselekvés (*Hátrálva a világ körül*), a gyerekesen naiv politikai elképzelések (*Kétszáz ezer aláírás*), az ember ostoba önpusztítása (*Villamosguillotine és egyebek*), az emberek közötti kommunikáció kiüresedése, sőt, megszűnése (*Fekete-fehér – igen-nem; Egy jó kis duma*) jelenségek hosszú sora látszik igazolni „az elgyerekesedő világról” alkotott tételt.

*

A harmincas évek publicisztikájában feltáruló kor „rossz korszak” az Enciklopédia számára. Karinthy szemléletének az előbbieken bemutatott vonásai fokozatosan a húszas évek közepén kialakított filozófus-enciklopédista szerep feladásához és a fogalomtiszta, valóságfeltáró program visszavonásához, a szkeptikus szemlélet kialakulásához vezetnek.

A szemléleti változásról tanúskodó publicisztikai írások egyik vonulata a húszas évek fogalomelméleteit fölülvizsgáló, azok eredményeit megkérdőjelező vagy éppen megtagadó cikkek alkotják. Ide sorolhatók a kultúra és civilizáció ellentmondásáról, egyenlőten fejlődéséről szóló írások (például *Bacilusok és bogarak; Új tömlő, régi löre* stb.), a művészet, a technika és a tudományok értékelésében bekövetkezett változásokról tanúskodó cikkek (például *Zöngék és zörejek; A gép hazudik; Versek áradása* stb.), valamint az ösztönöknek a szellem világán diadalmaskodó hatalmáról írt keserű elmélkedések (például *Idomított világ; Gyász hír az embereknél; Civilizáció*). Az egyes fogalmak és kategóriák értelmezésében, értékelésében bekövetkezett változásokra nem térhetünk ki e keretek között. Fontosabb ennél az írásokban meghúzódó közös tendencia jelzése: a harmincas évek Karinthy-publicisztikájának tanúsága szerint az íróban egyre inkább megrendül a romantikus-liberális, illetve a pozitivistaevolucionista, fejlődésközpontú világkép öröksége; a történelem és a társadalom mozgásaiban egyre kevésbé véli felfedezni a szellem princípiumának jelenlétét, s e mozgásokat egyre kevésbé tekinti „a fejletlentől a fejlettebb, a rossztól a jó, a hibástól a hibátlan felé mutató”⁸ változásoknak, egyszerűval: fejlődésnek.

⁸ *Pénzbírság*. Pesti Napló, 1931. november 22.

A szemlélet e változásai fordulathoz vezetnek az Enciklopédia-terv és az ehhez kapcsolódó írói-gondolkodói attitűd értékelésében is. A fordulat első explicit jelei olyan apologetikus megjegyzések, amelyek külső, gyakorlati okokra hárítják a terv megvalósulásának késettetését (*Szakértelem*, 1930; *Nem érek rá*, 1930). E megjegyzéseket a későbbiekben a megismerés *fontosságát*, *szükségességét*, illetve *lehetséges* voltát megkérdőjelező, előbb-utóbb megtagadó, így végső soron az enciklopédikus programot visszavonó fejtegetések követik. A *Zöngék és zörejek* című írás meglepő, tolsztojánus konklúziója a valóság megismerése és megértése helyett a szeretet és boldogság krisztusi elveit emeli pi-deszálra:

„Ki mondja, hogy fajtánk végcélja a Tökéletes Megismerés és Megértés? Miért nem a Tökéletes Boldogság, Mámor, Szerelem, Jóság? Értelmi istenné válás helyett érzelmi és erkölcsi Übermensch. (...) Nem az ész a fontos, hanem az érzés. Éljen a muzsika.”

A megismerés *fontosságát* megkérdőjelező cikk után egy héttel a megismerés *lehetőségét* – vagy legalábbis a kognitív-racionális megismerés lehetőségét – kétségbe vonó Karinthy-írás lát napvilágot a Pesti Naplóban. „A költő – olvashatjuk itt – jól tudta, kezdetről fogva, értelem és érzelmek zür-zavarán túl még egy saisi fátyol zárja el a valóságot – ezt a fátyolt szemünk és fülünk, érzékeink zür-zavara akasztja elének – mögötte ami van, csak a lélek ismerheti meg.” (*A gép hazudik*, 1931)

A megismerés lehetőségeinek korlátai végül a valóság metafizikus-platonista megkettőződéséhez vezetnek Karinthy gondolatvilágában. Kibontakozó agnoszticizmusa a kettős létezés régóta dédelgetett koncepciójával kapcsolódik össze egy 1933-as írásban:

„... a lélek birodalma nem azért nem hat a valóságra, mert gyengébb és jelentéktlenebb annál, hanem azért, mert *független* tőle, semmi köze hozzá, külön dimenziója van, külön élete és fejlődése, s talán éppen azért függetlenül el, megvetéssel és fölénnyel, amattól a fizikai létől, mert közelebb áll az ismeretnek, de örök és csak lelked útján megismerhető fizikán túli, valódi valóságához”. (*Versek drádsá*, 1933)

A szkeptikus szemlélet kibontakozásának utolsó mozzanata az írói-gondolkodói-tudósi szerep ártértékelése. 1932-ben és 1933-ban egyre több olyan Karinthy-írás lát napvilágot, amelyben az író szembenéz enciklopédikus írói programjának, illetve auklérista szemléletének kudarcával. Egykori elképzelései, hogy „a rossz szavaktól megromlott világot jó szavakkal lehet és kell gyógyítani”, szertefoszlottak. Az események logikáján nem változtat sem író, sem tudós, és „ezen nem segít semmiféle fogalomtisztázó szörszálhasogatás – az események logikája ma is úgy kívánja, hogy a cselekvés embere bízza magának és népének sorsát a képes kis kalendáriumra, amelyben olvasható, lesz-e eső vagy nem lesz-e eső – a gondolkodó pedig fogja be a száját, úgyse hallgat rá senki”. (*Események logikája*, 1932) A gondolatmenet szerves folytatása az „Autour de notre jardin” zárata: „A Nagy Álmat pedig tedd el: este van, a csillagok várnak és hallgatnak, van idejük.”

A Karinthy gondolkodás módjában, világszemléletében bekövetkező fordulat mozzanatait, a szkeptikus világlátás kibontakozásának állomásait követtük nyomon az előbbieken. Ezt a szemléleti változást, ennek etikai, filozófiai, politikai nézeteket meghatározó jellegét dokumentálja, összegzi az író publicisztikájának egyik legértékesebb darabja, a *Gyászhiír az embereknek* című, a lírai monológ és a bölcséleti-politikai értekezés jellegzetességeit ötvöző írás. A bevezető rész metaforikája – csakúgy, mint az alcím önallúziója (*Eszmék temetőjében*)⁹, egy korszak lezárulását, egy szemléletmód továtúnését jelzi:

„Tegnap még Eszmék Alkonya – hol vagyunk már az alkonyattól? Rég leszállt az éj, még a Hold se világít, nem veri vissza a leszállított égitest bánatos emlékét. „Köröskörül feketeség” – amphimelas –, ami körülvesz. Költöm, ha a külső világ éles és bántó álma elől elzáród szemed függönyét, hogy lelkiismereted valóságába vess egy pillantást, a sötétben csupa cserép és rom. Kísértetek huhognak a szélben, s riadtan kapod el a lábaid, mert sírdombokhoz ütközik. Az eszmék temetőjét járod a sötétben, minden fejről egy szó, egy fogalom – tegnap még tartalmuk volt, éltek és hatottak, ma üresen, süket zörejjel reccsen meg pusztá nevük – repedt fazék a madánjlesztőn, értelmetlen betűhalmaz, halandza.”

⁹ Utalás az *Eszmék alkonya* című 1916-os írásra (in *Krisztus vagy Barabbás*. Bp. 1918.)

Egy történelmi korszak szellemiségéről alkotott ítélet fogalmazódik meg e sorokban, s a pusztulás és kiüresedés metaforái, hang- és képszimbolikája egyben az enciklopédikus korszak végső mérlegeként is felfogható. A bevezető részt záró szó-fogalom-halandsza azonosítás pedig – a fogalom tisztázás kritikai programjának kiindulópontja – ebben a kontextusban e program elvi lehetetlenségét, értelmetlenségét, reménytelenségét sugallja.

A szellem, a gondolat, a ráció válsága Karinthy kibontakozó szemléleti szkepticismusának alapja. A szavak és fogalmak kiüresedésével párhuzamosan azonban az etikai kategóriák elbizonytalanodására is felfigyel: a homo sapiens degenerálódása a homo moralis pusztulásához vezet. A *Gyászír az embereknek* nemcsak a szavak és fogalmak kiüresedésével, az emberi gondolkodás alapételeinek hitelvesztésével vet számot („Filozófia. Fikció. Eszme. Posztulátum.”). A húszas évek közepének etikai dichotómiája – ha rossz van, *kell*, hogy legyen jó is¹⁰ – és a húszas évek végének etikai relativizmusa¹¹ után az idézett írásban e területen is szkeptikus konklúzióhoz jut a szerző:

„Aki a jót immár nem tartja lehetségesnek, az nem hisz a rosszban sem: nem „túl rosszon és jón”, mint a nietschei Übermensch, hanem innen e kettőn, mint az állat és a növény.

Jó és rossz?

Halandsza.”

Az emberként való létezés pillérei – ráció és erkölcs – ingatagnak bizonyultak: az építmény roskadozik. A liberalizmus „téves premisszáján” alapuló politikai rendszerek: a különféle demokráciák kudarcával való keserű szembenézés vezet az írás biblikus utalására – a krisztusi megváltás örömhírére – épülő zárlathoz:

„Gyászír lett az örömhírből.

Nem dicsőség Istennek a mennyben, béke az embernek és jóakarata.

Gyalázat a sátánnak a pokolban, az emberek számára háborúság és sanda gyanú.”

A *Gyászír az embereknek* 1933. szeptember 17-én jelent meg a Pesti Naplóban. Filológiai szempontból ez a cikk nem tekinthető az enciklopédikus korszak utolsó írásának: öt további, az alcím tanúsága szerint „a nagy műhöz” tartozó szöveg követi még. Tartalmi szempontból sem szigorúan vett korszakhatár ez az írás, hiszen a Karinthy-publicisztika további öt évének természetben jócskán akadnak az enciklopédikus korszak eszme- és fogalomrendszeréhez kapcsolódó cikkek, sőt az Enciklopédia-terv is többször felbukkan egy-egy írásban, riportban, még 1937-ben is.

Mégis azért tekinthetjük fordulópontnak, egy korszak elvi lezárásának ezt a cikket – és az egész 1933-as esztendőt –, mert benne és az időszak publicisztikájában az író szembenéz az enciklopédikus program alapját képező szemlélet és az ebből fakadó magatartás vélt vagy valós tarthatatlanságával, a program kudarcával. 1933-ra a valóság racionális, kognitív megközelítésének fogalom tisztázó szándéka s az intellektuális-bölcsekedő írói magatartás zsákutcába jut. A *Gyászír az embereknek* számvetés a kudarcral, csakúgy, mint – számos egyéb cikk mellett – a harmincas évek vertermésének jelentős része vagy a Nevető betegek néhány novellája, lírai monológja. A *Számvetés a tálentomról*, a *Tisztelgés viadal előtt*, *A labda és az Üzenet a palackban* mellett befejezésül említsük meg a kilátatlanság és lemondás, a szkeptikus rezignáció érzését talán legerőteljesebben megfogalmazó novellát, a *Robinson szigetét*: „... Mert Robinson szigetvé lett. kis szikamór, ez a kis földgolyó, az Ember számára Robinson szigetvé, ahová kidobta egy közönyös hullám, mikor elsüllyedt alatta az Értelen és Jóakarata utolsó kis hajója, amit lelkes. Istentől küldött építők ácsoltak számára, valamikor, a tizenharmadik század közepén s még régebben, egy ember, akinek már az apja is ács volt...”

¹⁰ Lásd például: *Karinthy Frigyes notesze*. Bp. 1927. *Élet és halál; Isten; vö. Van-e túlvilági élet?* Nyugat, 1928.

¹¹ *Naplóm*. A valóság regénye. Pesti Napló, 1929. április 21.

Az idézett Karinthy-szövegek megjelenése:

Van-e túlvilági élet? Nyugat, 1928. II. 343–349. *Népszerűtlen gondolat*. Pesti Napló, 1930. szeptember 21. *Kialvó őrtűzek*. Pesti Napló, 1930. október 26. *Szakértelem*. Pesti Napló, 1930. november 9. *Zöngék és zörejek*. Pesti Napló, 1931. április 12. *A gép hazudik*. Pesti Napló, 1931. április 19. „*Események logikája*”. Pesti Napló, 1932. január 31. „*Autour de notre jardin...*” Pesti Napló, 1932. augusztus 14. *Az én tanrendem*. Színházi élet, 1932. 38. sz. *Rajongó ifjúság?* Pesti Napló, 1933. február 5. *Versek áradása*. Pesti Napló, 1933. február 19. *Autodafé, DO. X., Nirvána*. Pesti Napló, 1933. május 14. *Gyászír az embereknek*. Pesti Napló, 1933. szeptember 17. *Egy pogány lélek megtérése*. Pesti Napló, 1934. június 10. *Robinson szigete-in Nevető betegek*. Bp. 1936.